

שינוי מעניין בשמות הפרקים אנו מוצאים בדברי הרי"ף. לאמור, כאשר הוא כותב בדבריו פרק 'הגזול' סתם, הכוונה היא לפרק עשירי.¹⁵⁴ ואילו פרק תשיעי נקרא אצלו: 'הגזול עצים',¹⁵⁵ או: 'הגזול קמא'.¹⁵⁶ רק פעם אחת מצאנו אצלו כי קרא לפרק זה בשם 'הגזול' בלבד.¹⁵⁷

שינוי אחר מצאנו בדברי בעל העיטור. בדבריו נמצא רק פרק 'הגזול', וללא כל כינוי.¹⁵⁸ מעניין כי כן מצאנו לו לעיל גם ביחס לפרק ראשון ושלישי במסכת סנהדרין, שאין הוא מבדיל ביניהם, ושניהם נקראים אצלו: 'דיני ממונות'. בדומה לכך מצאנו כי הזכיר מספר פעמים: 'פרק שור שנגח',¹⁵⁹ ואי אתה יודע אם כוונתו לפרק שור שנגח את הפרה, או כוונתו לפרק שור שנגח ארבעה וחמישה. עם זאת יש מספר פעמים שהבדיל ביניהם,¹⁶⁰ ואולי זו תוספת מאוחרת. כך הדבר גם ביחס לפרק המביא גט, שאין הוא מבדיל לעתים בין המביא גט קמא לבתרא.¹⁶¹ אבל גם כאן מצאנו כי פעמים אחרות הוא מבדיל ביניהם.¹⁶²

(ב) שם פרק או מספר פרק

ראינו לעיל כי הרמב"ם, ובעקבותיו גם רלב"ג, הם היחידים שאינם מפנים לפרק בשמו, אלא אך ורק על פי מספרו הסידורי. שאר הראשונים אינם נוהגים כן, אלא הם מציינים לפרק לפי שמו. אכן גם לדבריהם אין הציון על פי שם הפרק חד משמעי. אדגים את העניין ביחס לרש"י.

באמצעות התקליטור של פרויקט השו"ת של אוניברסיטת בר אילן, נבדוק את מספר הפעמים שבהם מופיע ברש"י: פרק ראשון או פרק קמא, פרק שני, וכו'. ברור כי הבדיקה אינה מדויקת, משום שלא תמיד מראי המקומות נרשמו על ידי רש"י עצמו, אלא בחלק ניכר הם נרשמו על ידי המדפיסים. יש עוד אי אלו סיבות לאי דיוקים מסוימים בכתיבת

א"ת 1234567

154 אציין לפי רי"ף דפוס וילנא, מ"ק ח ע"א; ב"מ כג ע"ב; כה ע"ב; נו רע"ב [בדפוס וילנא הוסיפו: ומאכיל, ואינו נכון]; ב"ב כג סע"ב [הב"ח הוסיף שם: בתרא, וללא צורך].

155 ב"מ ד ע"א; ז ע"א; סח ע"ב.

156 ב"ק יב ע"א.

157 סוף שבועות. ודע כי כל המקומות ברי"ף מקויימים גם ברי"ף כ"י ניו יורק, מהר" פרידמן, ר"צ מקור, ירושלים, תשל"ד.

158 מאמר שלישי אגב, דף יד ע"ד (הכוונה לפ"ט); אחריות יט ע"ג (פ"ט); קיום טופסין וחזותמן, לג ע"א (פ"י); שלישות ממון, מג ע"ג (פ"ט); אות ק קיום נה ע"ב (פ"י), ועוד הרבה. אבל מצאנו גם: בפ' בתרא דב"ק (מאמר ששי, שמות בעלים, כה סע"ד).

159 אות שין, שכירות, דף נ ע"ב; אות בית, בירורין, ב רע"ד; שם, ביקורות, ג ע"א; מלח על המשכון, כד ע"א; שער שני, הלכות שחיטה, לו ע"ב.

160 אות שין, שיתוף, דף מא ע"ד: פ' שור שנגח ד' וד'; שם, שכירות, מט רע"ג: בפרק שור שנגח את הפרה, אלא שבהגהות רמא"י כתב שצ"ל: פרק מרובה. אות פה, פקדון, ע סע"ג: בפרק שור שנגח את הפרה.

161 מאמר שביעי, כתיבת גיטין ושטרות, דף כו ע"א; שם כח ע"א; אות שין, שלישות גט, מז סע"ב;

162 אות שין, שלישות גט, דף מד ע"ג, ע"ד: בפרק קמא דגיטין,

מראי המקום, אבל למרות זאת סביר לומר כי ההבדלים בתוצאות לא נגרמו רק עקב הסיבות הללו, אלא יש בהם כדי ללמד על שימוש של רש"י בשמות פרקים, או בציון לפרקים לפי מספרם הסידורי.

אלה הן התוצאות:

פרק ראשון או פרק קמא¹⁶³ – 604.

פרק שני – 127. פ"ב¹⁶⁴ – 126.

פרק שלישי – 91.

פרק רביעי – 43.

פרק חמישי – 11.

פרק בתרא¹⁶⁵ – 156.

המסקנה ברורה ופשוטה. לפרק ראשון יציין רש"י בדרך כלל על פי המספר הסידורי, ולא על פי שם הפרק. ביחס לפרק אחרון אנו רואים כי רש"י נוהג לציין: פרק בתרא, ואין הוא מציין לפי המספר הסידורי של הפרק.¹⁶⁶ ביחס לשאר הפרקים אנו רואים כי ככל

163 יש לדעת כי הציון המקוצר הוא תמיד: פ"ק (נמצא כן 340 פעמים), ולא: פ"א (פרט ליבמות כח ע"ב ד"ה בכולן ששם נמצא: פ"א, אבל בדפ"ר הנוסח הוא: בפרק ראשון. ללמדך כי הקיצור: פ"א, לא היה מקובל). עוד יש לדעת כי הציון: פרק ראשון, נמצא 12 פעמים בלבד, וכנראה שאינו מקובל, אבל לא מצאתי בעניין זה חילופי נוסח בדפוס ראשון. מעניין כי ברש"י יבמות כח ע"ב, שצוין קודם, נמצאים זה ליד זה שני הציונים, בתחילה: פרק קמא, ואחריו: פרק ראשון, ואף כאן אין חילופי נוסח בדפ"ר.

164 כאן תיתכן אי התאמה מסוימת עם: פרק בתרא, זאת משום שההפניה: פ"ב, יכולה להתפרש בשני אופנים. התוצאה יכולה אפוא להיות נמוכה יותר, אם נוריד את המקומות שבהם הכוונה היא לפרק בתרא.

אגב, ברור כי ראשי תיבות אלו יכולים לגרום לטעויות. אדגים זאת בנושא שלנו. בכתובות ד ע"א כתבו התוס' בד"ה אבל "בפ"ג דמועד קטן", וציון זה לכאורה תמוה, שהרי פרק זה הוא פרק אחרון. ואכן בדפ"ר, דפוס וניציאה, כתוב: "בפ" ב' דמועד קטן", וברור כי הכוונה לפרק בתרא, והתיקון מיותר. כך גם אירע בגיטין כ ע"ב תד"ה בכתובת. לפנינו כתוב: "בפ"ג דמכות", אבל בדפ"ר כתוב: "בפ"ב דמכות", והכוונה היא כמובן לפרק בתרא. מעין זה בזכחים עה ע"א תד"ה והא בעי, שלפנינו כתוב: "בפ"ג דמועד קטן", אבל בדפ"ר כתוב: "בפ" שני", וברור שהיה כתוב: "בפ"ב", היינו כפ' בתרא, ושוכש בדפוס ראשון, והתיקון שלפנינו הוא נכון, אבל לא על פי דרך הציון המקובלת של התוספות. ראה לעיל הערה 163.

165 ראה הערה קודמת, לאמור, אפשר שהתוצאה כאן גבוהה יותר, אם נוסיף את אלו שנכתבו: פ"ב, והכוונה לפרק בתרא.

166 לגבי פרק אחרון יציין רש"י: פרק בתרא, ולא לפי המספר הסידורי. בחולין לד ע"א ד"ה טומאה ושם לה ע"א ד"ה דליכא כתוב ברש"י: בפ"ח דיומא, אבל בשיטה מקובצת הוגה: בפרק בתרא, וכן הוא בדפ"ר של התלמוד. כמנחות ו ע"א ד"ה כל אשר כתוב ברש"י: בפ"ט דבכורות, אבל בדפ"ר הנוסח: בפ"ב [=בפרק בתרא]. בערכין י ע"ב ד"ה ראש חודש כתוב ברש"י: בפ"ד דתענית, אבל בדפ"ר הנוסח: בפ"ב דתענית. ללמדך שאכן רש"י מציין לפרק האחרון כפרק בתרא, ולא לפי מספרו הסידורי.

שמספרו הסידורי של הפרק עולה, סביר יותר שהציון יהיה לפי שמו של הפרק ולא לפי מספרו הסידורי.¹⁶⁷

אגב, מסקנה זו נכונה גם לגבי בעלי התוספות, הואיל וגם בהם ערכתי בדיקה דומה, אלא שלא הטרחתי את הקורא ברישום התוצאות כאן. ברור שיש יוצאים מן הכלל, אבל כך הוא ברוב המקרים.¹⁶⁸ לכן במקום שהמגיהים הפנו לפרק מסוים על פי מספרו הסידורי, יש להתייחס לכך כאל מראה מקום, אבל אין זאת אומרת שכך היה מציין רש"י¹⁶⁹ או בעלי התוספות.¹⁷⁰ נראה לי שמסקנה זו תהיה נכונה גם לגבי ראשונים נוספים, אבל לא בדקתי זאת.

¹⁶⁷ ¹⁶⁸ ¹⁶⁹ ¹⁷⁰

אכן, על הקורא לדעת כי ביחס לסדרי זרעים וטהרות הרי שאצל הרשב"ם והתוספות המצב שונה ממה שראינו עד עתה. לאמור, רש"י נוהג בסדרים אלו בהתאם לשיטתו, והוא קורא לפרקים בשמם.¹⁷¹ ברם, הרשב"ם¹⁷² ובעלי התוספות אינם נוהגים כן, אלא בסדרים אלו הם מציינים לפי מספרו הסידורי של הפרק.¹⁷³ עם זאת מעניין מאוד לציין, כי כאשר

167 דוגמה יפה לכך הם דברי רש"י בב"ק סט ע"א. על דברי התלמוד שם: "כל מקום ששנה רשב"ג במשנתנו הלכה כמותו חוץ מערב וצידן וראיה אחרונה", כתב רש"י: "ערב, בגט פשוט (פרק תשיעי במס' ב"ב). צידן, במי שאחזו קורדיקוס (פרק שביעי בגיטין). וראיה, בפרק (שני) [שלישי] דסנהדרין". הרי לך כי רק בסנהדרין ציין רש"י לפי מספרו הסידורי של הפרק, ואילו בשאר קרא לפרק בשמו. אבל בכתובות עז ע"א, גיטין עה ע"א, ב"מ לח ע"ב, ב"ב קעד ע"א, סנהדרין לא ע"ב, נקט רש"י בשמות שלוש הפרקים הללו. אבל אין בכך קושי, שהרי השינוי הוא רק ביחס לפרק רביעי מסנהדרין שפעם ציין לפי מספרו הסידורי, ואילו בכל שאר הפעמים קראו בשמו, ואילו באלו שמספרם הסידורי גדול יותר תמיד קראם בשמם, והוא כדברינו.

168 כגון רש"י פסחים לג רע"א ד"ה וחכ"א: "בפרק חמישי דמעילה", אבל בדפוס וניציאה הנוסח הוא: בפר' קמא. יומא טו סע"א ד"ה הזה ממנו: "לקמן פרק חמישי".

169 כך ברש"י לפנינו ב"ק יג ע"א ד"ה במעשר נמצא: "בבכורות פ' [חמישי]". אבל המעיין בספר המפתח וספר שינויי נוסחאות לב"ק, מהד' ר"ש פרנקל, ימצא כי בדפוס וניציאה הנוסח הוא: בפר' קמא, וכ"ה באחד מכתבי היד. בכתבי יד אחרים הנוסח הוא: בפר' בתרא. ויש כתבי יד שכתוב בהם שם הפרק: בפרק עד כמה, שהוא פ"ד בבכורות. מעין זה נמצא בתוספות. כך בקידושין ג סע"א ד"ה ואשה נמצא לפנינו: "בפרק [חמישי] דבבא מציעא", אבל בדפוס וניציאה הנוסח הוא: בפרק קמא.

170 בקידושין ג סע"א תד"ה ואשה נמצא לפנינו: "בפרק [חמישי] דבבא מציעא", אבל בדפוס וניציאה הנוסח הוא: בפרק קמא. כמו"כ בגיטין פב ע"א תד"ה אלא נמצא לפנינו: "בפר' דיבמות", אבל זו תוספת של מהרש"ל, וציון זה אינו נמצא בדפוס ראשון. והנה בתוספות הציון הוא תמיד: בפר' ד' אחין וכד' (מצוי בתוספות 34 פעמים), ולא נמצא ולו פעם אחת הציון: פ"ג דיבמות. על עניין זה העמידני רד"צ הילמן. עוד הוסיף ואמר כי ברי שרש"ל ידע זאת, ולא התכוון להוסיף את אשר הוסיף בלשון התוספות המדויקת, אלא רק לתוכן העניין.

171 כלים – רש"י ב"ק צב ע"ב ד"ה המחוכר: "במסכת כלים היא בפרק טבעת אדם" (פי"ב), שם, קה ע"א ד"ה חביה: "במסכת כלים בפרק ואלו מצילין" (פי"ב). טהרות – זכחים נ ע"ב ד"ה מטמאה: "במסכת טהרות בפרק שלש עשרה דברים" (פ"א). דוגמה זו חריגה, שהרי מדובר כאן בפרק ראשון. שם סט ע"ב ר' יהודה: "במסכת טהרות בפ' י"ג דברים".

172 בב"ב פט ע"ב ד"ה תניא: "במסכת כלים פרק כ"ט ולענין טומאה נשנית".

173 כלים – שבת מט ע"ב ד"ה לא אמרו (פי"ג דכלים), פ ע"ב ד"ה למימרא (פי"ז דכלים), קיב ע"ב סנול (פכ"ז דכלים), ועוד מקומות במסכת שבת. עירובין ד ע"ב ד"ה כל כלי (פי"ז דכלים), כד ע"א ד"ה